

УДК 314.156.(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2026.1.6>**Чуйкова Олена Володимирівна**кандидат філософських наук, доцент
Одеський національний медичний університет,
Валіховський провулок, 2, Одеса, 65000
orcid.org/0009-0002-5796-1112

КОНЦЕПТ «ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ» Ф. НІЦШЕ ТА ЦИКЛІЧНИЙ ЧАС, ЦИКЛІЧНА ТИПОЛОГІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУР

Актуальність. Концепт «вічне повернення» Ф. Ніцше потребує більш сучасного осмислення як прояв не метафізики, а реалізму у синтезі антропологічного і соціально-філософського контекстів.

Мета: дослідити концепт філософії Ф. Ніцше «вічне повернення» як прояв циклічного часу сезонних діонісійських містерій у пролонгації до циклічних теорій культур (цивілізацій) соціальної філософії та антропології.

Методи: історико-філософський, компаративний, герменевтичний, структурно-типологічний.

Результат. Витоки концепту «вічне повернення» Ф. Ніцше бачить у сезонних діонісійських містеріях у аспекті циклічності святкувань, які підпорядковані циклічності зміни часу природи, або пори природи. Фукідід, на якого також вказує Ф. Ніцше, переносить з циклічних сезонних діонісійських містерій у полісне суспільство саме циклічний час з метою обирати архонтів відповідно до часового циклу. Починаючи з цієї події, циклічний час об'єктивований у самодостатню ідею, яка здатна універсалізувати етапи розвитку суспільства. Так циклічний час став фундаментом для появи циклічних теорій розвитку суспільства Дж. Віко, О. Шпенглера, А. Тойнбі, що корелює з концептом «вічного повернення» Ф. Ніцше. За думкою Ф. Ніцше, «вічне повернення» не має метафізичних сенсів, а описує реальне, емпіричне буття. Ф. Ніцше вважає, що «вічне повернення» є вимогою вдосконалення та відповідальності за власне людське буття.

Висновки. 1. «Вічне повернення» це прояв сезонних діонісійських містерій як сенсу Стародавньої Греції, що відповідають природним циклам з природним часом. 2. «Вічне повернення» виступає як прояв циклічного часу, у відповідності до природних циклів, який історик Фукідід виокремив як циклічний соціальний час життя суспільства, що може визначати час проведення суспільно-політичних виборів у керівництво містом-полісом. 3. «Вічне повернення» перейшло у циклічні теорії розвитку культур (цивілізацій) О. Шпенглера, А. Тойнбі, Дж. Віко. 4. «Вічне повернення» не має нічого метафізичного, а навпаки, є реалізм, емпіричне буття, яке потрібно сприймати та любити в усіх проявах. 5. «Вічне повернення» ставить перед людьми завдання стати більш доскональними та відповідальними за власне буття.

Ключові слова: «вічне повернення», діонісійські містерії, циклічний час, коловорот, циклічна типологія, лінійний час, людське буття, вдосконалення, реалізм, циклічні культури.

Вступ. Концептуальний сенс ідеї «вічного повернення» є дещо різним між ранніми працями Ф. Ніцше та пізніми. Ранній сенс був більш оптимістичний, з актуалізацією радості пробудженого інстинкту родючості відповідно до циклічного часу діонісійських містерій [6]. На пізньому етапі Ф. Ніцше розуміє містерії як типологію тих самих форм буття, їх «важкий вантаж» [5; 7; 8], якщо ці повторювані форми брудні та ганебні та що виходять з останнього аргументу необхідності вдосконалення цих форм буття та відповідальність за них, за власне буття, навіть якщо це смерть. Любов до життя та «воля до життя» як такі концепти зберігаються на обох етапах творчості філософа, проте містерії молодості та родючості змінилися актуалізацією відповідальності за людське реальне буття.

Проте, час, особливо циклічний час, відповідно до сезонних циклів разом з містеріальними діонісіями, потроху входить у рецепцію з іншими проявами суспільного життя людей, так чи інакше реалізуючи ідею «вічного повернення» як таку, що творить нову структуру та по-новому типологізує реальне життя.

Мета і завдання дослідити концепт філософії Ф. Ніцше «вічне повернення», по-перше, починаючи з історико-філософських реалій, на які філософ вказує у різних творах як на прояв сезонних циклічних діонісійських містерій; по-друге, виходячи з творів Ф. Ніцше, показати яким чином Фукідід виокремив циклічний час з діонісійських містерій та переніс його у полісне суспільство задля створення нової типології виборів керівників міст-полісів; по-третє, показати, що концепт «вічне повернення» немає платонівсько-аристотелівської метафізики, натомість означає емпіричне буття, реалізм, який сміливо сприймає Фукідід; нарешті, вказати на кореляцію полісного та містеріального циклічного часу і їх фундамент для концепцій циклічного розвитку культур та цивілізації Дж. Віко, О. Шпенгера, А. Тойнбі та показати значущість концепту для відповідального ставлення до людського буття.

Актуальність дослідження полягає у більш сучасному осмисленні концепту «вічне повернення» Ф. Ніцше як реалістичного, а не метафізичного, як такого, що вимагає вдосконалення та відповідальності за людське буття; також вперше ми проводимо паралель між «вічним поверненням» та циклічними теоріями розвитку культур, тобто поєднуємо антропологічний та соціально-філософський напрямки.

Методи історико-філософський, компаративний, герменевтичний, структурно-типологічний.

Аналіз попередніх досліджень: на сьогодні існує велика кількість різновекторних наукових досліджень спадщини німецького філософа, закордонних та вітчизняних. Ми звертаємось до таких праць вітчизняних авторів, як «Самоперевершення» Т. Лютого [4] та М. Сінельникової [10; 11]. Нам здається слушною наступна думка: «У Ніцше ідеться про повернення не сутності, а самого сущого, крім цього в його поверненні немає ні циклічності, ні порядку» [10, с. 39]. Ми так само вважаємо, що у Ф. Ніцше дійсно відбувається «вічне повернення» «сущого, емпіричного буття. Проте ми наголошуємо, що «вічне повернення» того самого, яке, за визначенням самого філософа, походить з сезонних діонісійських містерій, має природний цикл, циклічний час, який згодом переходить як організуюча сила у полісний та пізніше всілякий суспільний устрій. Вказану думку ми доводимо у нашому дослідженні.

Результати. У «Народженні трагедії з духу музики» [6] сезонні містерії весни, літа постають як урочистість родючості, радості життя, як «вічне повернення до життя», «радість вічного творіння», пробудження інстинкту життя після зимової сплячки як символічної смерті та покою. Проте є певна особливість цих сезонних святкувань. Містеріальне діонісійське начало протистоїть аполлонівському [6]. Діонісії були натуральними проявами усіх сильних інстинктів, що виходять з поєднання людини з природою; не лише родючості і «волі до життя», але і темних інстинктів стану важкого сп'яніння, смертей, шаленості, безумства та інше. Згадаємо, наприклад, що Орфея, який невтішно кохав померлу Еврідіку, розшматували до смерті за «презирство до інших жінок» безумні менади, жінки, що шаленіли під час містерій і ставали нібито жрицями Діоніса. Отже, Діоніс постає як алегорія хаосу в людині, як бог хаосу, якому потрібна антитеза, що врівноважить стан людини.

Аполлон як бог гармонії та впорядкування є антитезою для хаотичного Діонісу. Аполлонівське начало не бореться з діонісійським хаосом, а «прояснює» його, виводить на «світло», як бог ясності, «світла» і навіть сонця. Впорядковане аполлонівське начало виводить на світло усе темне, що було під час містерій та очищує, нібито дає катарсис, прозріння, позбавлення від афектів, особливо від важких афектів, що проявляються у злочинних або збочених діях, за що відповідальність покладається на рок, фатум, який вплинув на людину [1].

Аристотель поєднує у своєму вченні два начала (містеріальне та аполлонівське) та концептуалізує їх у два поняття: мімізис та катарсис. Містеріальне начало має відтворювати сезонну типологію дій та сюжетів, тому воно мімікрує, підлаштовується під звичні функції, тобто мімізис. Аполонівське начало прояснює темний хаос інстинктів душі, має очищувати від афектів, від

хаотичних або злочинних бажань – це катарсис. Вся ця система нагадує психоаналіз. Водночас все це дуже умовно. В це можна вірити, можна піддаватися навіюванню, щоб щось відчувати та очищати душу від спогадів або емоцій, а можна нічого зайвого не вигадувати, не блукати лабіринтами метафізики та гіпнозу [1].

Аполлонівське начало показує недосконалість і те, що потрібно виправити через типологію буквального відтворення, повторення, тобто мімікрію, коли буквально імітуючи типологію містерії знову і знову, потрібно прибирати недоліки та вдосконалювати церемонію [4].

«Саме у містеріях на славу Діоніса, саме у психології діонісійства виражає себе *головний факт* грецького інстинкту – «воля до життя». У чому порукою були ці містерії? У тому, що *вічне життя*, вічне повернення життя, майбутнє, передбачуване і освячене минулим, «так!», що тріумфує в ім'я життя, яке перемагає смерть і зміну, справжнє життя як продовження загального життя завдяки породженню, завдяки містеріям родючості. ... Для того, щоб радість творіння залишалася назавжди, щоб воля до життя вічно стверджувала себе, *необхідні* вічні «муки породіллі»... І все це – в імені «Діоніс»: я не знаю символіки більш високої, ніж ця грецька символіка, символіка діонісій. Ця символіка відображає релігійне сприйняття найглибшого інстинкту життя, шляху до майбутнього життя, вічного життя – шляху до самого життя...» [8, с. 184–185].

Ф. Ніцше критикує аристотелівське трактування сенсу трагедії як бажання пережити жах та відразу з метою «очищення» від них, від афектів, що викликані ганебними вчинками людини як маріонетки долі. «Ствердження життя навіть у найчужих та жорстоких її проблемах, воля до того життя, яке жертвує найкращими своїми творіннями з радістю від власної невичерпності – ось що назвав я діонісійським... Не заради того, щоб позбутись жаху та огиди, не заради очищення від небезпечного афекту шляхом його бурхливої розрядки – як розумів трагічне Аристотель, – але заради того, щоб пройшовши через жах та співчуття, *самому бути* вічною радістю становлення, тою радістю, у якій заключна уся *радість знищення...*» [8, с. 185–186]. Отже, Ф. Ніцше уславлює тут життя у всіх його проявах як «любов до року», amor fati, оптимістичний, стоїчний фаталізм – без жодних ознак песимізму.

Велика наведена цитата, яка викладена у «Сутінках кумирів» [8] як підтвердження думок твору «Народження трагедії» у аспекті прийняття з радістю усіх форма буття – і народження, і знищення – відповідає концепції циклічності життя усього взагалі, враховуючи існування культур та цивілізації відповідно до життя та смерті людського організму або інших живих істот. Циклічне розуміння життя разом з концепцією лінійного часу, що зафіксований у механічному годиннику з його постійним «вічним поверненням», але кожного разу з маленькою відмінністю, непомітною, але суттєвою різницею, яка присутня у кожному оберті повернення та повторення того самого часу по колу власного руху існування.

Згодом пізніше Ф. Ніцше знаходить ще одну антитезу, яка разом протистоїть тандему Аполлона з Діонісом та здатна прибрати їх обох. Новою фігурою разом з новим концептом стає історик Фукідід, який містерії, що «заплющує очі», усім її метафізичним тлумаченням та теоріям (Платон, Аристотель) протиставляє реалізм. У творі «Присмерки кумирів» у главі «Чим я завдячую давнім» Ф. Ніцше пише, що Фукідід «володарює над собою і тому володарює над речами» [8], тому що належить до «культури реалістів». Ф. Ніцше характеризує давнього грецького історика як «великий підсумок, останнє одкровення сильної, суворої, жорстокої реальності факту, яке було у більш давню добу», на відміну від «шарлатанства філософії після Сократа». У сенсі мужності сприймати реальність життя Фукідід стоїть вище за інших, вище за філософів, тому він «володарює над речами» та над самим собою. Бачити реальність такою, як вона є насправді, мати мужність сказати про це, вжити відповідні дії, кшталт реформи голосування відповідно сезонного часу – ось сила та мужність Фукідіда. Натомість Сократ, Платон тощо були «боягузами», збігали від реальності життя у «гіперуранію», у метафізику [6; 8].

Отже, Фукідід як реалістична людина запропонував змінити суспільно-політичну систему відповідно до циклічного часу сезонних містерій, що стало корелятом для подальших відповідей між циклічним сезонним та циклічним соціальним часом суспільного буття.

Поштовхом для розуміння типології циклічних відтворень стало усвідомлення циклічності часу та взагалі часу як повторюваної категорії. Цикли природи, зміни сезонів йдуть відповідно до часу. Аналогічним чином історик Фукідід запропонував обирати нових архонтів до управління містом-полісом відповідно до часу, як у коловороті природи, зміни пір року. Космологічна циклічність вже була у таких філософів, як Геракліт, Піфагор, пізніше у стоїків тощо. Соціальна циклічність, що притаманна місту-полісу, відповідно до часу, до циклів природи ми спостерігаємо після пропозиції Фукідіда, який відзначив типологічний характер циклічного часу, яку можливо повторювати у типології соціально-політичного устрою життя.

Таким чином, ще у добу Стародавньої Греції відбулась не теоретична, а емпірична, практична кореляція циклічного часу природи з циклічним часом міста-поліса, коли було потрібне нове голосування за нових архонтів, керівників полісу. Містеріальний типологічний підхід почав приймати нові форми [17; 18]. Можливо, тут проявилось бажання досягти загальної естетичної та етичної суспільної досконалості через типологічне повторення тих самих дій, нібито впорядкування політичних дій, як це відбувалось у містеріальних діях сезонного діонісієвства; або у олімпійських іграх («принцип «агону», як у політичних змаганнях на посаду), які проходили один раз на чотири роки, причому припинялись війни, якщо вони були, щоб провести це змагання відповідно до циклічного часу [6; 8].

Таким чином, реалізм протистоїть метафізиці у відтворенні сезонного циклічного містеріального часу, що вносить більш відповідальний сенс перед суспільством полісу та перед власним індивідуальним буттям [1; 9].

Типологія «вічних повторень» – містеріальних, суспільно-політичних, спортивних – вимагає відповідальності, що робить повтори більш досконалими, нібито люди заходили у емпіричну вічність і залишались з тим, що вдіяли [8; 12; 15; 16]. Отже, типологія дії з метою вдосконалення запозичується з містерій до суспільного устрою. Завдяки Фукідіду, принцип вдосконалення разом з циклічними часовими повтореннями став головним, що визначає суспільне життя у всіх його галузях, на реальному, емпіричному, а не метафізичному, рівні через конкретні відповідальні дії.

Таким чином, в діонісійських містеріях немає місця для метафізики, немає ірраціонального дива перетворення розшматованого тіла бога Діоніса на його поновлення-воскресіння кожного нового сезону. Замість цього постає типологізуюча функція, що регулює соціально-політичне життя суспільства та сезонний циклічний час, який з містерій перейшов до устрою суспільства як універсальна структура, що все організує [1; 9].

Залишається цікавим, як шалені інстинкти діонісійських містерій перешли до реального повсякденного життя та облаштувались як прийнятні у ньому, продовжуючи реалізувати «волю до життя» та «вічне повернення». У всякому разі, не Аполлон, а Фукідід призвів до впорядкування та реального погляду на несприятливі для метафізиків та ідеалістів темні, хаотичні прояви людської природи. Отже, Фукідід, завдяки власній мужності та неупередженості, зміг поглянути в обличчя усьому розмаїттю проявів людської природи, хаотичному втіленню інстинктів, які відбувались поруч з усіма в реальному житті та разом з відтворенням типології циклічного часу у суспільстві, що ми кодифікуємо як відповідальне «вічне повернення», реалізував ніцшевську ідею «любові до року» («amor fati») [8] як вміння чесно дивитись на усі явища без лицемірства.

Типологія як спосіб самовдосконалення, вдосконалення суспільного життя, родинних стосунків та інше – ось на що націлена психологія та філософія містерій стародавніх греків. Кожного року на ті ж самі свята влаштовувати по колу ті ж самі містерії з певним ритуалом, що також повторює те саме, що було – ось структурно-типологічний устрій життя та світогляду тогочасних греків [15; 16]. Весь час йти по колу, але з кожним обертом вдосконалюючись, кожний оберт робити ще точніше, вірніше, тобто краще і естетичніше – це є естетикою буття як його головний концептуальний принцип. Це коло повторення, вічне повторення того самого є «вічним повторенням» усталених форм буття стародавніх греків. «Вічне повторення» форм буття, які любиш, які сприймаєш як фатальні та незмінні, що означає ствердження життя, любов до життя, або «воля до життя» [8].

Отже, циклічна теорія цивілізаційного або культурного розвитку по певних циклах, стадіях, спираючись на вік, зі спогадами про «золотий вік» людства, що залишився у пройдешньому, який нагадує «золоте дитинство» кожної людини подібна до концепту «вічного повернення» Ф. Ніцше, який сам цікавився історією, філософував з приводу історії.

Цивілізаційна циклічна теорія викладена декількома істориками, соціальними філософами – наприклад, Дж. Віко, О. Шпенглер, А. Тойнбі.

Цікаво, що концепція долі (фатуму) є провідною у книзі О. Шпенглера «Занепад Європи». Культура має свій вік існування (приблизно тисячу або півтори тисячі років), проходячи стадії народження, розвитку, розквіту, зрілості, старості та занепаду, після чого або взагалі вмирає і перероджується-поглинається іншою культурою, або довгий час тримається, як стара мумія-цивілізація. Все це є подібністю до життя людського організму від народження до вмирання. Так само, як у людини є душа, у культури є своя метафізика. Так, давньогрецька культура називається у Шпенглера аполлонівською через перевагу естетики над іншими цінностями соціального буття. Прагнення надзвичайної мудрості, раціонального знання, що надає людині перевагу над іншими властиве європейській культурі, звідси виникає назва «фаустівська». Таким чином, метафізична складова органічно поєднується зі стадіями організового формування кожної замкненої у собі на кшталт людського тіла, культури, разом створюючи циклічний оберт існування культури-цивілізації. Проте цикл розвитку кожного дня йде згідно лінійного часу механістичного годинника від точки початку до кінцевої точки. Тому циклічний коловорот історії має двоскладовий часовий устрій так само, як людське існування [13; 14].

А. Тойнбі запропонував свою власну систему циклічного коловороту культур-цивілізацій, яка базується на тих самих універсальних циклічних принципах «вічного повернення» і «вічного повторення», незважаючи на дрібненьку різницю, тобто відбувається розрізнення та повторення того самого. Локальні культури, тобто замкнені у своєму розвитку, але в кожній культурі є типологічні стадії розвитку, яких лише чотири: виникнення, ріст, надлам, розпад. Але на етапі розпаду молода культура живиться, всмоктує у себе залишки попереднього організму культури і виступає вже локальною, самостійною новою культурою [13].

Підходи до типологічного узагальнення локальних культур ми бачимо у наступних словах Ф. Ніцше, щоправда про людей у діонісійських містеріях: «життя, яке перемагає смерть і зміну, справжнє життя як продовження загального життя завдяки породженню, завдяки містеріям родючості» [8, с. 184–185], тому що окреме локальне життя та смерть як закон світового буття сприймаються у суспільному контексті як «загальне життя», де окремі люди разом створюють суспільний організм, екстраполюючи на нього власні стадії життя та вмирання [2; 3]. Таким чином, локальні життя окремих людей у суспільному житті разом, у суспільній формі буття, типологічно виступають як локальний організм усієї культури-цивілізації.

Про повернення того самого, по сталість буттєвих форм у образі піщаного годинника з лінійним часом, але принципом обертів циклічного часу приблизно так сказано у афоризмі 341 («Про важливий мотив наших вчинків») «Веселої науки» Ф. Ніцше: «Піщаний годинник буття, що відмірює вічність, буде перевертатися знову і знову, і ти разом з ними, дрібна піщинка, що ледве відрізняється від інших» [5]. Отже, ми бачимо, що на маленьку відмінність, тобто розрізнення та повторення, Ф. Ніцше також вказує, тобто абсолютна подібність існує. Тому типологія обертів повторюється, наприклад, у стародавніх греків, задля досягнення досконалості типологічної форми. «Наскільки ти повинен бути задоволений своєю долею, щоб залишити усі свої прагнення і бажати тільки цього вічного підтвердження своєї долі, назавжди залишитися тим же самим, навіки і незворотно», як каже Ф. Ніцше, але у відповідь ми бачимо дрібненькі відмінності та хитрощі греків, які з кожним обертом все краще влаштовують свою долю, використовуючи ці «вічні повторення» типологічно сталих форм буття [8; 12; 15; 16].

По-друге, ми бачимо у випадку з ідеєю «вічного повернення», що циклічний віковий час співпрацює з лінійним часом, якщо останній замкнений у коло, як механічний годинник, або працюють оберти піщаного годиннику, або образує замкнене коло, як уроборос, який, власне,

символізує вічність. При цьому нівельовано есхатологічний сценарій світу, або кінець історії (за думкою відомого футуролога Фукуями) [14].

Типологія містеріального принципу, способу життя давньогрецького суспільства корелює з типологією розвитку всілякого суспільства, культури, цивілізації за Дж. Віко з закріпленими стадіями розвитку та занепаду. Сезонні містерії типологічного вічного повторення, повернення з метою вдосконалення мають паралель у соціальному застосуванні типології розвитку організму суспільства.

Дж. Віко створює концепцію етапів типологічного функціонування всілякого суспільства, незалежно від його соціально-політичного устрою.

Концепція Дж. Віко започатковує циклічний напрямок розвитку культур, відповідно до міфологічного, містеріального циклічного часу сезонних святкувань та людського організму, що саморозвивається. Сенс концепції полягає в тому, щоб розуміти загальний історичний процес як коловорот, який відповідає сезонному циклу започаткування, розвитку та занепаду відповідно до коловороту пір року, а також до похідного з нього циклічного часу, що охоплює усі культури разом. Загальному циклічному коловороту відповідає міф про «золотий вік» людства, який був у минулому, але може повторитися. Згідно концепції Дж. Віко, розвиток історичного процесу йде від простої форми варварства до більш складної раціональної форми, а потім знову відбувається падіння до варварства, що означає можливе повернення до «золотого віку» та новий відхід від нього – все сказане буквально відповідає концепції «вічного повернення» Ф. Ніцше з його повторенням навіть емпіричних форм буття людей [13; 14].

Відповідно до сезонного циклічного коловороту з його міфологією, похідному від нього циклічному часу та концепту «вічного повернення», кожне локальне суспільство, держава відтворює загальну схему трьох стадій існування: спочатку як боги, потім як герої та нарешті як люди [2; 3].

Циклічний часовий коловорот розвитку регулює кожну локальну культуру, що повторює вже життя організму людини: зародження, розвиток та старість і смерть, але з подовженням у нащадках. Таким чином, кожна культура проходить однаковий шлях існування по універсальній схемі «богів – героїв – людей», по загальних циклічних законам людського організму та відповідно до універсального концепту «вічного повернення». Таким чином, можна припустити, що Дж. Віко є певним наслідником ідеї циклічної часової типологізації життя суспільства.

У афоризмі 341 з «Веселої науки» Ф. Ніцше також ставить питання про збереження емпіричних форм буття, про збереження сакральної єдності простору та часу [5]. «Вічне повернення» постає як архетип кола, замкненого «вічного» хронотопу, тобто простору та часу, з якого можливе пізнання як згадування, «анамнези» Платона (згадаємо ідею Платона «про вроджене знання» разом з «вічним поверненням» душі у бутті, яке у свою чергу також підпорядковано «вічному поверненню»). З метафізичних ідеалістичних вчень пішов міф про «золотий вік», про дитинство людства, про дитячий рай та дитячу спонтанну творчість, наприклад, у неочікуваних повторюваних рухах.

«Дитячий рай», гра («агон») як творіння світу спонтанно, вільно виступає як втілення «дитячого часу», як втілення ідилічного топосу дитинства як раю людства [17; 18]. «Вічне повернення» виявляється не «позачасовим», тобто вічним, як було би логічним у подовженні ідеї «імморальності» [7; 8], а безкінечне подовження, повторення тих самих форм, як «день бабака». Отже, приблизно така ідеалістична картина вічного повторення форм буття та реінкарнації душі постає у платонівському вченні як ідеалістична метафізика [9; 13; 14].

В ідеалістичному вченні Платона вказана вічність та повторення існують в вигляді ієрархії ейдосів та їх недосконалому втіленні у світі, де вони приречені довічно шукати втрачену ейдетичну досконалість та істину. Вони між собою змагаються, борються різними способами за те, хто правий, та накопичують купу ієрархій різноманітних цінностей, щоб «поганих» відкидати до «пекла» на «відпрацювання гріхів» і, таким чином, рухом лінійним часом створити не-природний відбір перед світовою есхатологією.

Проте Ф. Ніцше вважав Платона попередником християнства, підозріло ставився взагалі до «ідеалізму» як хибного шляху для людства Платона та у різних працях боровся з привидами метафізики, які започаткували Сократ з Платоном та їх ідейний подовжувач «старий Аристотель» [7; 8].

Ф. Ніцше бачить сенс не в кінці світового лінійного часу, не в майбутній есхатології, не в метафізичному маренні ейдосів «гіперуранії» Платона [9]. Ф. Ніцше бачить сенс у самому творінні. Таким чином, філософія Ф. Ніцше емпірична, іманентна, у якій є місце для розрізнення і повторення тих самих речей, але повторюваність тих самих форм у вічності, їх вічне відтворення ставить завдання перед людьми бути відповідальними за власне буття, завдання робити буття та себе самих більш досконалыми.

Говорячи про буквально повторення тих самих форм буття, Ф. Ніцше піднімає питання про якість цих форм буття та посилення відповідальності кожної окремої людини та усіх разом за власне буття. Таким чином, у зв'язку з впровадженням ідеї «вічного повернення» Ф. Ніцше на пізньому етапі своєї творчості очікує від людей посилення відповідальності та прагнення вдосконалити повторюване емпіричне буття.

Висновки. Концепт філософії Ф. Ніцше «вічне повернення» повністю відмежовується від метафізики та спирається виключно на емпіричне буття та реалізм. Ф. Ніцше сам уводить поняття «реалізму» як антитезу до ідеалізму платонічного вчення та похідних від нього. Платону німецький філософ протиставляє Фукідіда, що формує реальний історико-філософський контекст вказаних тез.

Сезонні діонісійські містерії є витоком концепту «вічного повернення» як циклічна повторюваність. Пізніше природна циклічна повторюваність формує власний корелят як відмежований від циклів природи (хоча і похідний) циклічний час, який Фукідід бере спочатку як рецептивний з містеріями, а потім як відокремлений від стародавніх «діонісій», і робить його циклічним часом суспільно-політичних подій життя полісу. Циклічний час завдяки Фукідиду стає соціальним цикловим часом повторень суспільних подій, що стає реальним підґрунтям ніцшевського концепту «вічного повернення». Підґрунтя соціально-філософське, історико-філософське надає емпіричних фактів та реалізму людських фактів, вчинків, подій, щоб окреслити концепт «вічне повернення» як універсальну схему з конкретикою людського емпіричного буття.

Сезонні діонісійські містерії мали сенс «волі до життя», подовження життя, ствердження родючості, радості та сили, але все це мало і темний бік святкування. Згадаємо, що діонісійські святкування мали бік стану важкого сп'яніння, що супроводжувалось скоєнням стихійних злочинів, станів шаленості, безумства, смертей тощо. На відміну від «заплющення очей» метафізиків від фактів хаосу та темряви людської природи в «ідеалізм» Платона або «катарсис» Аристотеля, Фукідід реалістично бачив темні факти та чесно казав про них, мав справу з ними та вдосконалював суспільне життя, що в термінології Ф. Ніцше може називатися фаталізмом, сприйняттям життя як воно є, тобто «amor fati».

Згодом циклічний час почав використовуватися як формуючий циклічні теорії розвитку культур (цивілізацій) Дж. Віко, О. Шпенглера, А. Тойнбі, тощо. Універсальні схеми розвитку всього суспільства як зміна стадій «богів – героїв – людей» Дж. Віко, або розвитку локальних культур відповідно до стадій розвитку людського організму від народження, розвиток, старість до смерті та нащадків у о. Шпенглера, А. Тойнбі та інших підпорядковані циклічних змінам у природі та суспільстві на підставі циклічного часу. Циклічний час нібито поєднався з коловоротом лінійного часу, що замкнений у механічний годинник, або «піщаний годинник», що знову і знову обертається, тобто концепт «вічне повернення» буквально реалізується у соціально-філософському напрямку.

Концепт «вічне повернення» на тлі реалізму соціальних, емпіричних подій, фактів, «amor fati» та за задумом Ф. Ніцше вимагає від людей високої відповідальності за власне та загальне буття, так само як вимагає «вічного» вдосконалення себе та суспільного буття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Метафізика. Київ, Темпора, 2022. 848 с.
2. Гейштор О. Слов'янська міфологія. Київ: Кліо, 2024. 416 с.
3. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Львів: ФОП Стебеляк, 2014. 200 с.
4. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Київ: Темпора, 2016. 978 с.
5. Ніцше Ф. Весела наука. Харків: Фоліо, 2020. 288 с.
6. Ніцше Ф. Народження трагедії з духу музики. Львів: Астролябія, 2022. 624 с.
7. Ніцше Ф. Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. Харків: Фоліо, 2019. 256 с.
8. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів. Харків: Фоліо, 2020. 192 с.
9. Платон. Бенкет. Львів: Видавництво УКУ, 2018. 220 с.
10. Сінельнікова М. Концепт вічного повернення у філософії Фрідріха Ніцше. *Філософські науки*. 5 (2), 2019. С. 38–42.
11. Сінельнікова М. Ніцшевське вічне повернення як шлях до самого себе. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 29, 2021. С. 28–32.
12. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 324 с.
13. Тойнбі А. Дослідження історії. Київ: Основи, 1995. 406 с.
14. Fukuyama F. The end of History and the last Man. *The National Interest*, 1992. 464 p.
15. Чуйкова О. Діахронія ретенційної свідомості та наратив «тексту про минуле» П. Рікера та М. Пруста «У пошуках втраченого часу». *Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph. Part 2*, 2024. 444, 105–143. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21>
16. Чуйкова О. Лінгво-філософський структуралізм (синхронія та діахронія) концепту «трансцендентальне Его» Е. Гусерля *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation : Conference Proceedings, March 22–23, 2025*. 42–45.
17. Юнг К.-Г. Аіон. Нариси щодо символіки самості. 2025. Львів: Астролябія. 432 с.
18. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. 2018. Львів: Астролябія. 608 с.

REFERENCES:

1. Aristotle. (2022). *Metaphysics*. [Metaphysics]. Kijiv, Tempora. 848 p. [in Ukrainian]
2. Geystor, O. (2024). *Slovjans'ka mifologija*. [Slavic Mythology]. Kyiv: Klio. 416 s. [in Ukrainian]
3. Kostomarov, M. (2014). *Slovjans'ka mifologija*. [Slavic Mythology]. L'viv: FOP Stebel'ak. 200 s. [in Ukrainian]
4. Lutyi, T. (2016). *Nietzsche. Samoperevershenn'a*. [Nietzsche. Selfimporovement]. Kijiv: Tempora. 978 s. [in Ukrainian]
5. Nietzsche, F. (2020). *Vesela nauka*. [Fun science]. Kharkiv: Folio. 288 s. [in Ukrainian]
6. Nietzsche, F. (2022). *The Birth of Tragedy from the Spirit of Music*. [The Birth of Tragedy from the Spirit of Music]. L'viv: Astrolabiya. 624 s. [in Ukrainian]
7. Nietzsche, F. (2024). *Tak moviv Zaratustra*. *Knijgka dl'a vsih i ni dl'a kogo*. [Thus Spoke Zarathustra. A book for all and for none]. Kharkiv: Folio. 256 s. [in Ukrainian]
8. Nietzsche, F. (2020). *Shopengauer jak vihovatel'*. *Sutinki idoliv*. [Schopenhauer as an Educator. Twilight of Idols]. Kharkiv: Folio. 192 s. [in Ukrainian]
9. Platon. (2018). *Benket*. [Feast]. L'viv: Vidavnictvo UKU. 220 s. [in Ukrainian]
10. Sinelnikova, M. *Koncept vichnogo povernenn'a u filosofiji Fridriha Nicse*. [The concept of Eternal Recurrence in the Philosophy of Fridrich Nietzsche]. *Filosofs'ki nauki*. 5 (2), 2019. С. 38–42. [in Ukrainian]
11. Sinelnikova, M. *Nicsevs'ke vichne povernenn'a jak shlah do samogo sebe*. [Nietzsche's Eternal Recurrence as a Path to Oneself]. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 29, 2021. С. 28–32. [in Ukrainian]
12. Sos'ur, F. de. (1998). *Kurs zagal'noji lingvistiki*. [General linguistics course]. Kyiv: Osnovi. 324 s. [in Ukrainian]
13. Toynbee, A. (1995). *Doslidgenn'a istoriji*. [Historical research]. Kijiv: Osnovi. 406 s. [in Ukrainian]
14. Fukuyama, F. (1992). *The end of History and the last Man*. *The National Interest*, 464 p.
15. Chuikova, O. (2024). *Diachrony of retentive consciousness and the narrative of the «text about the past» by P. Ricker and M. Proust's «In search of lost time»*. [Diachrony of retentive consciousness and the narrative of the «text about the past» by P. Ricker and M. Proust's «In search of lost time»].

Modern science: prospects, innovations and technologies: Scientific monograph. Part 2, 444, 105–143. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-473-3-21> [in Latvian]

16. Chuikova, O. (2024) Lingvo-filosofs'kij strukturalizm (sinhronija ta diahronija) konceptu «transcendental'ne Ego» E. Guserl'a. [Linguistic-philosophical structuralism (synchrony and diachrony) of E. Husserl's concept «transcendental Ego»]. *International Scientific Conference Vectors of Science and Technology Development in the Context of Globalisation: Conference Proceedings, March 22-23, 128, 42–45. [in Latvian]*

17. Jung, K.-G. (2025). Aion. Narisi sodo simvoliki samosti. [Aion. Gartsy on the Symbolism of Selfhood]. Lviv: Astrolabiya. 432 s. [in Ukrainian]

18. Jung, K.-G. (2018). Arhetipi i kolektivne nesvidome. [Archetypes and the Collective Unconscious]. Lviv: Astrolabiya. 608 s. [in Ukrainian]

Chuikova Olena Volodimirivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor

Odesa National Medical University

2, Valikhovsky lane, Odesa, Ukraine

orcid.org 0009-0002-5796-1112

THE CONCEPT OF “ETERNAL RETURN” BY F. NIETZSCHE AND THE CYCLICAL TIME, CYCLICAL TYPOLOGY OF THE DEVELOPMENT OF CULTURES

The introduction. Relevance of the problem. Nietzsche's concept of “eternal return” requires a more modern understanding as a manifestation not of metaphysics, but synthesis of anthropological and socio-philosophical contexts.

The purpose: to explore Nietzsche's concept of “eternal return” as a manifestation of the cyclical time of seasonal Dionysian mysteries in extension to the cyclical theories of cultures of social philosophy and anthropology.

Methods: comparative, historical-philosophical, structural-typological, hermeneutic.

Results of research. Nietzsche sees the origins of the concept of “eternal return” in the seasonal Dionysian mysteries in the aspect of the cyclical nature of celebrations. Thucydides transfers from the cyclical seasonal Dionysian mysteries to the polis society precisely cyclical time in order to elect archons according to the time cycle. Thus cyclical time became the foundation for the emergence of cyclical theories of social development by J. Vico, O. Spengler, A. Toynbee, which correlates with the concept of “eternal return” by Nietzsche. According to Nietzsche, “eternal return” has no metaphysical meaning, but describes real, empirical existence.

Conclusions. 1. “Eternal return” is a manifestation of the seasonal Dionysian mysteries as the meaning of Ancient Greece, corresponding to natural cycles with natural time. 2. “Eternal return” stands out as a manifestation of cyclical time, with the historian Thucydides took as the cyclical social time of the life of society, which can determine the time for holding socio-political elections for the leadership of the city-polis. 3. “Eternal return” passed into the cyclical theories of the development of cultures of J. Vico, O. Spengler, A. Toynbee. 4. “Eternal return” has nothing metaphysical, but on the contrary, is realism, an empirical existence that must be perceived and loved in all its manifestation. 5. “Eternal return” sets before people the task of becoming more perfect and responsible for their own existence.

Key words: “eternal return”, Dionysian mysteries, cyclical time, cycle, linear time, human existence, improvement, realism, cyclical cultures, cyclical typology.

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.04.2026